

АРХЕТИПНІ ЖІНОЧІ ОБРАЗИ В РОМАНІ О. ІЛЬЧЕНКА «КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ...»

Стаття присвячена особливостям відображення в романі архетипу жінки через етнопсихічні архетипи жінки-матері й жінки-дівчини. Здійснено мовний аналіз найменувань з урахуванням позитивної і негативної конотації.

Ключові слова: архетип, етнопсихічний архетип, жінка, мати, дівчина, конотація.

Помирча С.В. Архетипные женские образы в романе А. Ильченко «Козацкому роду нет перевода...». *Статья посвящена особенностям отображения в романе архетипа женщины в этнопсихических архетипах женщины-матери и женщины-девушки. Осуществлен языковой анализ наименований с учетом позитивной и негативной коннотации.*

Ключевые слова: архетип, этнопсихический архетип, женщина, мать, девушка, коннотация.

Pomircha S.V. Archetypes women forms in the novel by O. Ilchenko «No waste of Cossack stock». *This article is devoted to the peculiarities of the archetype «Woman» reflection in the novel as for ethnic and psychologic archetypes women-mothers and women-girls. The language analysis of names is presented, paying attention to positive and negative connotative meaning.*

Keywords: archetype, ethno-psychic archetypes, woman, mother, girl, connotative meaning.

Наукова зацікавленість постаттю жінки у світовій культурі має давню традицію і не згасає дотепер. Із прадавньої історії відомо, що першою силою, якій поклонялися, була жінка-богиня як життєдайне джерело. Оскільки образ жінки є архетипним (за Юнгом), то й вербалізується він у мові в різних аспектах, відбиваючи історичні, культурні й етнічні нашарування свідомості людей, що становить неабиякий інтерес для студій із гендерної лінгвістики.

Гендерологічні дослідження активізувалися, як відомо, у 70-х роках ХХ ст. в європейській і американській соціолінгвістиці, а від початку 90-х років ХХ ст. знайшли своїх прихильників серед мовознавців пострадянського простору. В Україні над гендерними студіями працювали русисти О. Горошко, Л. Компанцева, О. Семиколєнова, Л. Синельникова, А. Шиліна та ін.; германісти – О. Бессонова, О. Дудоладова, К. Піщикова та ін.; слов'ясти – А. Архангельська, Н. Баландіна. В україністиці до різних аспектів гендерної проблематики зверталися Ф. Бацевич, Я. Пузиренко, Л. Ставицька, О. Тараненко, М. Брус, А. Нелюба, О. Бондаренко, В. Слінчук, Н. Білоус, В. Кудря, О. Маслова, О. Малахова.

Проблема аналізу вербалізації уявлень про жінку постає майже в усіх лінгвогендерологічних студіях. На особливу увагу цьому в контексті заслуговує монографічне дослідження Тетяни Сукаленко «Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові» [4], здійснене з позицій лінгвокультурної та соціокультурної реконструкції гендерного концепту ЖІНКА в українській мові на матеріалі вторинних метафоричних номінацій, які об'єктивують цей концепт.

Мета цієї статті – проаналізувати вербалізацію архетипу ЖІНКА через жіночі образи в романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...».

Поняттям «архетип», уведеним у науковий обіг К. Юнгом, активно послуговуються в гуманітарних наукових дослідженнях (Н. Слухай, Г. Бійчук, О. Баронін, Л. Крисін, Л. Піхтовникова, В. Ярцев, С. Кримський), у царині етнолінгвістики входить в обіг термін «етнопсихічний архетип». Якщо архетип – це абстрактна універсалія, що відбиває колективне несвідоме людства і є спільною для представників різних етносів, то етнопсихічний архетип розуміємо як модифікацію, реалізацію, проекцію загальнолюдського архетипу в колективному несвідомому конкретного етносу, спричинену певними геополітичними та культурно-історичними чинниками і зумовлену психічними параметрами етнічної ідентичності (етнічного характеру, темпераменту, етнос відомості) [3].

Архетипи, як відомо, формують самотутній образ психічного життя нації. У гуманітарній науці, покликаючись на К. Юнга, констатують наявність і архетипу Жінки, і архетипу Матері (Великої Матері), і архетипу Жінки-матері. На нашу думку, розрізнення залежить від того, які саме риси та функції жінки висувуються на передній план тим чи іншим етносом. Для психічного складу українського етносу характерний розподіл традиційних уявлень про жінку взагалі (дружина, мати, врода, краса, турбота тощо) [2: 122] між жінкою-матір'ю (доброта, допомога, затишок, дбайливість, опіка, родина, лагідність, тепло, турбота, терпеливість) [2: 182] та жінкою-дівчиною (краса, подруга, чистота, врода, квітка, насолода, незайманість, цнотливість, ніжність, молодість, скромність) [5: 106]. Окреслена особливістю вербалізується зокрема і в мові роману Олександра Ільченка «Козацькому роду нема переводу...».

У романі О. Ільченка етнопсихічний архетип МАТИ вербалізується через опис її дій, зовнішності, рис характеру, мовлення. Образ матері в цьому творі є одним із основних архетипових образів, який непомітно, але наскрізно проходить через твір і єднає всю тканину роману, незважаючи на, здавалося б, другорядність образу матері в романі, Явдоха-мати – це той персонаж, який бере участь майже в усіх подіях.

Психологічний портретний опис матері виражається словами, у значенні яких наявна позитивна конотація: **неня (ненька), паніматка, мама, матінка, матуся, мадонна**: як і в усякої статечної паніматки, вельми розвинене було почуття міри (1: 49); доброзичливе ставлення: **матінці ще дужче засвербіло хутчіш вибратися з цього <...> людського моря** (1: 218); ніжність: **в милій нені Михайликової** (1: 48); почала була **вперта матуся** (1: 290). Слово **мадонна** виражає урочисто-позитивну оцінку: **і доброта материнська струміла з усіх зморщок її чистого та виразного лица – доброта <...> як те й належить матері <...> всіх часів і народів, матері, неньці, мадонні** (1: 21).

У змалюванні молодих героїнь (Ярини і Роксолани), які є реалізацією етнопсихічного архетипу **жінки-дівчини**, автор намагався передати не лише жіночу красу, вроду, а й внутрішній світ героїнь, притаманні їм риси: сором'язливість, цнотливість, сміливість, гордовитість у Ярини та хтивість, легковажність, неширість у Роксолани.

Образ Ярини в романі формують слова з виразно оцінним значенням: **білявка**, **дівчина** (**дівця**, **дівка**), **зоря-зоряниця**, **небога**, **панна**. Наведені слова охоплюють кілька семантичних груп, що характеризують Ярину:

– за віком (**дівчина**, **дівка**): *то була гожа українська дівчина* (1: 75). Згрубіле слово **дівка** у мікротексті вказує на суворість, твердість характеру Ярини: *не дай боже – з такою дівкою заходити до суперечки* (1: 279);

– за місцем у родині (**небога**): *над ним (козацькою сорочиною) немало попросиділа на дозвіллі його (Мелхеседека) небога, Подолянка* (1: 412); <...> *отій вередливій та колочкуватій дівці, опришкуватій, мов іскра, панні Подолянці, терпкій небозі архірея* (1: 175);

– за кольором волосся (**білявка**): *не міг не звернути уваги на чорні вогнисті очі цієї меткої білявки* (1: 279);

– за виразно оцінними значеннями (**боже з'явище**, **прекрасна незнайомка**, **дивне видіння**, **слічна дівчина**), які створюють прекрасний, загадковий образ молоді дівчини: *Михайлик, вражений тим божим з'явищем, нічого не почув* (1: 133); *дивне видіння з чужого казкового світу, хоч вона й видалась Михайлові зовсім не панною* (1: 77);

– за соціальним станом (**панна**, **панянка**): *трепетною рукою сувора панна (Ярина) стискала білоцвітний кетяг бульденежа* (1: 77); *Хоч би мене спитав, Короленку, – глузливо кинула <...> пишна панянка Ярина* (1: 145). Для означення зовнішньої краси в поєднанні із зовнішньою витриманістю автор уживає епітети **пишна**, **сувора**.

Таким чином, образ Ярини як реалізація етнопсихічного архетипу **жінка-дівчина** характеризується в тексті за допомогою лексики, що дає епітетну, метафоричну характеристику образу, мовний портрет Ярини спрямований на передачу не лише зовнішньої краси, а й на розкриття позитивних внутрішніх рис героїні.

Інший етнокультурний і етнопсихічний тип молоді жінки представлений у романі в образі Роксолани: *польської магнатки, що жила на рівнинах Великої Польщі любила вишуканість, витонченість; багато прислуги, коштовності, велику кількість парфумів* (5: 225). У словах, що називають Роксолану, миститься виразний оцінний елемент: **дівчинка**, **дружина** (**жіночка**), **жінка**, **коверзуха**, **коханочка**, **кралечка**, **Лана**, **молодичка**, **Параска-Роксолана**, **пані**, **Рокса**, **солodka** **пташечка**, **хвойда**, **хижа панійка**, **шльондра**.

Вони позначають:

– вік героїні (**дівчинка**): *освітлюючи її зашаріле й без того, зовсім юне обличчя дівчинки* (1: 132);

– сімейний стан (**дружина**, **жінка**, **жона**, **молодичка-молоденька**, **молоденька** **половина**): *його легковажна дружина, <...> тільки тепер збагнула, що й чоловік бува на щось потрібен у хазяйстві* (1: 57); *аж пан обозний нашорошив вуха, чекаючи, що жінка скаже далі* (1: 28); *рушити на пошуки <...> своєї безпутної жони* [1: 58];

– емоційно-оцінні значення: а) у мові автора (**кралечка**, **коверзуха**, **коханочка**, **хижа панійка**), що передає розкоханість, розбещеність, нескромність молоді пані: *люба кралечка, все на тому ж правому боці, засинала знов та й*

знов (1: 10); *і ковалева мама <...> так настрахала її, що коверзуха заверещала зовсім несамовито* (1: 15); *в п'ятнадцять літ стала йому й коханочкою* (1: 20); *його (Михайла) владно штовхало в обійми цієї хижої панійки* (1: 446); б) у мові матері (**шльондра**, **хвойда**): *Ярина думала про сина <...> мисли його парубоцькі лишались десь там, коло тієї шльондри Роксолани* (1: 57); *Злазь, хвойдо, бо вкину гадину тобі за пазуху!* (1: 15), де у гнівливо-лайливому звертанні передається ставлення Явдохи до пані; у мові пана Купи (**солodka** **пташечка**): *цуп її з ридвана, мою солодку пташечку!* (1: 12), передає закоханість у молоду дружину; г) у звертаннях інших персонажів (**чаровна пані**, **красна пані**): *Ви й самі її, чарівна пані, ладні проковкнути, Подоляночку <...>, Ви, красні пані <...> красна пані <...>, мов на гарячому спіймана, затупотіла бистрими ніжками* (1: 261), де простежується неприродна сумісність між вродою та внутрішньою занедбаністю, нещирістю Роксолани. Таким чином, у змалюванні портрета Роксолани визначається не тільки її краса а й молодість, а й деякі її психічні властивості – внутрішня зіпсованість, нещирість.

Аналіз мовного матеріалу свідчить, що образ матері в романі О. Ільченка є одним із організуючих центрів художньої оповіді й мовним вираженням національних і культурних рис української жінки-матері. Вербалізація етнопсихічного архетипу **дівчина** в образах Ярини та Роксолани виявляє опозицію, актуальну для людства взагалі та психічного складу українського етносу зокрема – духовне/матеріальне. Оспівуючи фізичну розкіш і привабливість обох дівчат, автор роману акцентує увагу на внутрішній, духовній красі Ярини та матеріальній, хтивій натурі Роксолани.

У подальшому розширити аналіз вербалізації етнопсихічного архетипу ЖІНКА можуть дослідження портретних характеристик жіночих образів як на матеріалі роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...», так і на матеріалі інших художніх творів, публіцистики, епістолярію тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ільченко О.Є.** Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця : [Український химер. роман з нар. уст] : [роман] / О.Є. Ільченко. – К. : Дніпро, 1979.
2. **Мацюк В.Я.** Поняття національного характеру та ментальності / В.Я. Мацюк // Українське народознавство. – К. : Зодіак-ЕКО, 1995.
3. **Помирча С.В.** Вербалізація етнопсихічних архетипів у романі Олександра Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» : дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Помирча Світлана Вікторівна. – Харків, 2009.
4. **Сукаленко Т.М.** Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Сукаленко Тетяна Миколаївна. – Київ, 2009.
5. **Яворницький Д.** Історія запорозьких козаків / Д. Яворницький // Запорозжці : До історії козацької культури / [упорядк. тексту, передм. І. Кравченка; упорядк. іл. матеріалу Ю. Іванченка]. – К. : Мистецтво, 1993.